

«ЗУСТРІЧІ І ПРОЩАННЯ» Г. КОСТЮКА: ТРАГІЧНА ПРАВДА АБО ПОЗА МЕЖАМИ РАДЯНЩИНИ

У статті досліджується мемуарна спадщина відомого літературознавця-емігранта Г. Костюка, як фундаментальна праця з історії української літератури, культури, становлення і розвитку української державності загалом протягом 1920–1980 рр. Акцентовується увага на замовчуванні тоталітарною радянсько-більшовицькою системою трагічних фактів, що мали місце в громадських, політичних та історичних процесах нашої країни, та які тривалий час були можливими для відкритого аналізу тільки в еміграції.

Зокрема з'ясовано, що попри теплі спогади про друзів-літераторів, мистецьке життя 20–30-х рр. минулого століття, у першій книзі «Зустрічей і прощань» Г. Костюк відтворює жакливі картини морального і фізичного нищення кращих представників української інтелігенції, повне руйнування національної культури та перелицювання національної свідомості. Друга ж книга мемуарів є своєрідним продовженням доказовості злочинів радянської влади та характеристикою боротьби за українство інтелігенції в еміграції.

Ключові слова: тоталітарна система; радянський соціалізм; нація; національна свідомість; українство.

Кінець ХХ ст. ознаменувався новою хвилею українського культурного відродження, продиктованого драматичною динамікою життя української нації та гострою необхідністю перегляду і переосмислення вітчизняної історії. Подолання ідеологічно-кон'юнктурного підходу до розуміння соціально-політичних та культурно-історичних процесів і явищ сприяло поверненню в українську історію, науку, культуру низки праць еміграційних авторів, які неупереджено та достовірно проливали світло на події, що мали місце в радянській Україні.

Серед них на особливу увагу заслуговує мемуарна спадщина Г. Костюка (1902–2002 рр.).

У вітчизняну історію Г. Костюк (псевд. – Григорій Залужний, Борис Подоляк) увійшов як історик літератури, критик, публіцист, громадсько-політичний діяч. Життєва стега митця, з одного боку, нічим не відрізняється від долі представників його покоління (у 1936 р. був звинувачений у націоналізмі та Особливою нарадою при НКВС УСРР засуджений до 5 років позбавлення волі; ув'язнення відбував у Воркутинських концентраційних таборах ГУЛАГу); з іншого, літературознавцю пощастило вирватися з лещат тоталітарної системи і згодом мати змогу (нехай і в еміграції) незаангажовано відтворити у своїх працях картину не лише літературних, а й громадських, політичних, історичних процесів нашої країни.

«Зустрічі і прощання» Г. Костюка – двотомник спогадів в еміграції, який сьогодні варто розглядати

не лише як різновид документальної прози чи «літературу факту». Це фундаментальна праця з історії української літератури, що охоплює 1920–1980-і рр.; вагоме літературознавче джерело, яке містить правдиві розлогі відомості про постаті, події, життя, замовчувані або заборонені тоталітарною радянською системою і можливі для оприлюднення за межами «совецької» України, у діаспорі. З появою мемуарів літературного критика українська нація відкрила для себе багато невідомого щодо історії становлення й розвитку української державності загалом.

Дослідження наукових праць Н. Баштової, В. Біляві, І. Дзюби, І. Кошелівця, В. Мацька, М. Наєнка та низки інших авторів – дослідників життя і творчості Г. Костюка, дає можливість стверджувати однозначність рецепції мемуарів автора. За влучними висловлюваннями В. Панченка та М. Жулинського, мемуарний епос митця постає як «віддзеркалення великої історичної драми, що розгорталася на теренах України, сталінського СРСР, Європи протягом кількох десятиріч» [5, с. 50]; це «чесні сповіді про пізнання ним людського і диявольського, доброго і злого на перехрестях буреломного століття» [3, с. 5].

«Чесні сповіді» спочатку планувалася Г. Костюком як книга спогадів «Мандрівка в минуле», про що літературознавець зазначає в одній з критичних розвідок про письменника «розстріляного відродження» Бориса Тенету («Борис Тенета (1903–1935. У 50 річницю смерті)»), надрукованій у часописі «Сучасність»

(1985 р.) [1]. Натомість через декілька років друком вийшли «Зустрічі і прощання» [2]; згодом книга під цією ж назвою перевидаватиметься вже у незалежній Україні [3–4].

У післямові до першої книги мемуарів, автор зазначає, що на його долю «випав історичний обов'язок узяти на свої плечі тягар тієї нової ситуації, що з'явилася в Україні після 1920 р. І взяти не тільки пасивно чи споглядално, а активно, підхопивши естафету, стати творчим учасником та рушієм нового літературного, мистецького й культурно-суспільного відродження України 20-х років. Цим моє і ближче до нього покоління ще раз засвідчило національне утвердження України на віки» [3, с. 667]. «Озвучування» подібних переконань було неприйнятним і неможливим у «щасливій країні Рад». Звичайно, Г. Костюк фізично не міг охопити всю складність і багатогранність пережитого і побаченого, однак достовірним залишається факт асоціації власної Батьківщини зі «страхотливим чорним проваллям» [3, с. 457].

Перший том спогадів охоплює події, постаті, особливості культурного та суспільно-політичного життя 20–30-х рр. минулого століття. Розуміючи вітчизняний історико-літературний процес цілісно, Г. Костюк прагнув відтворити не тільки художньо-мистецькі особливості творчості кожної зі згадуваних ним постатей – мемуарист досліджує особистість митця у взаємозв'язку, моральних, психологічних та суспільно-історичних чинників. Відтак колеги-літератори виступають у нього як цілісні образи, як складова не лише літературного, а й історичного дискурсу.

Виразні психологічні портрети «друзів по перу» (І. Багряного, В. Вражливого, Г. Косинки, Є. Плужника Б. Тенети та ін.) ніби «вписано в «інтер'єр» драматичного часу другої половини 1920-х років, коли набирала гостроти літературна (проте в своїй суті – політична!) дискусія про майбутнє української культури і нації загалом» [5, с. 10]. Саме тому в книзі Г. Костюк багато місця відводить спогадам про світочів української культури і політики – М. Грушевського, В. Винниченка, М. Хвильового, які могли б започаткувати і розвинути новий проєвропейський вектор розвитку України в цілому. Тодішнє покоління вірило, що «всі вони несуть з собою світло «вічного і доброго» нової української свідомості. Були ми вихованці одної доби, одного інтелектуального підсоння 20-х років, однаково дивилися на сучасний світ і однаково сприймали нову індустріальну добу України, в яку вона переможно вступала. <...> Модерну індустріальну Велику Україну ми вбачали й любили в суто українськомовній масі студентів політехніки, медиків, математиків, фізиків, металургів, що виходять в життя, заповнюють керівні господарчі індустріальні центри й установи. Виховані в українських технічних вишах, вони в усіх закутках України, ми вірили, надаватимуть їй свого модерно-українського стилю й характеру...<...> Щоправда, перед самим від'їздом із Києва моя свідомість була затьмарена звісткою про перші арешти серед студентських і академічних кіл. То було тоді щось несподіване для мене (арешти доби терору ЧК 1920–21 вже притьмарились), що я навіть не збагнув усієї поважності цієї події» [3, с. 254–255].

Починався страшний і кровавий період в історії української нації, коли «почуття таке, ніби заліз у чужу хату й пробуєш обережно ходити, щоб тебе не почули» [3, с. 471], бо ж авторитарна радянська система мала тримати у підконтрольній покорі розум, відчуття, інтелект, національну свідомість кожного українця.

І нехай початкові розділи першої книги (Частина I «Кам'янецька доба (1905–1925)»; Частина II «Київська доба (1925–1929)»; Частина III «Харківська доба (1929–1935)») сповнені теплими споминами про колеги, друзів, знайомих, їхнє життя, творчі перипетії, художні особливості творчості, однак описуючи свої враження, зустрічі, бесіди з інтелігенцією цього періоду, Г. Костюк мимоволі чи то спрямовано відтворює катастрофічні картини морального і фізичного знищення кращих представників української нації, повне руйнування української культури та психотрансформацію національної свідомості на безлицьку «совєцьку». Загальнодержавна політика залякування, насилля і терору системно робила свою справу, доводячи людину до стану, коли вона не могла вже виражати жодного спротиву чи впливати на події [цит. за: 6].

Особливим трагізмом позначені останні розділи першої книги спогадів. «Окаянні роки» – так промовисто номінує Г. Костюк передостанню частину мемуарів, що охоплює 1935–1938 рр. життя письменника (від Лук'янівської тюрми до Воркутинської трагедії). Про літературу, звичайно, у цей час митцю думати не доводилося. Арешт, як «фоківий факт жорстокого, нелюдського часу й режиму» [3, с. 482] першої у світі «соціалістичної держави»; перебування у «тюрподі» (тюремний подотдел); звинувачення у приналежності до «нелегальної української націоналістичної організації» [3, с. 485] та ігноруванні програмних та ідеологічних настанов партії та інших нісенітницях у редакціях НКВС; перебування у кунсткамері; тяжка виснажлива праця у Воркуті, існування на грані фізичного виживання та моральні страждання, повна незахищеність – обставини, в яких не доводилося думати про високе. Проте Г. Костюк намагався й у таких складних умовах не втрачати віру в життя – у письменника був конфлікт із владою і системою, але не із собою, своїми принципами і цінностями.

Потім був 1940 р. – рік чергової докорінної зміни у біографії літератора. Г. Костюка було звільнено. Він знову повинен був учитися жити «по-новому». Однак, по-перше, цього нового у «щасливій», «соціалістичній» державі не було, а по-друге, усвідомлюючи сутність радянської тоталітарної системи, письменник ще довго не міг позбутися відчуття «бути арештованим». Відтак Г. Костюк останню частину першої книги, в якій і описана його адаптація до «нового» післятюремного життя в «країні Рад», назве «За брамою». Саме так автор відчував волю!

З початком війни розчарування у комуністичній доктрині ще більше поглиблюється. Г. Костюк описує картини антилюдських, катастрофічних злочинів радянської влади проти української нації: небіжчики з розчавленими черепами, розкопані на подвір'ї колишнього управління НКВС у Слов'янську; десять тисяч трупів – жертв НКВСного свавілля на Вінничині;

розповіді очевидців про розстріли у Бабиному Ярі та інші жахливі події, що мали місце в українській історії доби «побудованого соціалізму». «Усе в житті можливе, – зазначає письменник – але найстрашніше в такій диявольській акції те, що це і тисячі подібних народовбивчих злочинів робилися іменем «робітничо-селянського уряду» і що найпідліше – під маркою соціалізму, під гаслами «ощасливлення людства»! Ні, такого лицемірства і підлості людство ще не знало» [4, с. 92–93].

Продовжуючи внутрішньо боротися з системою, Г. Костюк розумів, що необхідні кардинальні зміни, аби врятуватися, не втратити себе і не потрапити до тоталітарних жорен знову. Відтак разом з дружиною вони переїзять до Німеччини, де літературознавець робить чергову спробу віднайдення себе нового, іншого, але відданого українській національній ідеї, патріота. Разом з іншими емігрантами, що попри складність епохи, займали проукраїнську позицію (Н. Лівницька-Холодна, У. Самчук, Р. Смаль-Стоцький та ін.) Г. Костюк намагається протистояти радянській системі: «Я закликав на кожному кроці розкривати фальш міфу радянського «соціалізму», а не визнавати його як реальність» [4, с. 209]. Боротьба за українство стала життєвим кредо письменника, як і когорта інших «зухвальців українського роду» (Ю. Косач, І. Костецький, І. Майстренко, В. Домонтович, Ю. Шевельов), що в еміграції створили українське об'єднання письменників МУР (Мистецький український рух); започаткували УРДП (Українську революційно-демократичну партію), основною метою якої були консолідація розпорошених патріотичних українських організацій та боротьба за українську державність; видавали українські газети і журнали; спросто-

ували більшовицько-кремлівський міф... – робили те, що було неможливим на батьківщині. Усі вищеозначені події занотовані у другій книзі спогадів, присвяченій саме діаспорному періоду життя Г. Костюка.

На початку 1950-х рр. літературознавець із сім'єю переїздить до США, де продовжує створювати та популяризувати «український світ» і відкривати правду про наслідки більшовизму. Зокрема, у Колумбійському університеті він працює над темою «Сталінська політика в Україні у добу колективізації і терору». У мемуарах Г. Костюк пише: «Хоч я пережив ту добу, але своїй пам'яті, своєму відчуттю не довіряв і мусив був усе наново відчутти й пережити, для чого доведеться перечитати гори тогочасної преси, української і російської. Коли чого бракувало в нью-йоркських бібліотеках і архівах, то я їздив до Гуверівського архіву (Каліфорнійський університет), кілька тижнів сидів у Конгресовій бібліотеці у Вашингтоні, звертався до лондонської і паризької національних бібліотек, до Ілька Боршака з Інституту східних мов у Парижі та й до багатьох інших інституцій і осіб. Мені хотілося виловити все, що можна» [4, с. 271]. Згодом, як продовження і узагальнення досліджуваної теми, письменник опублікує монографію «Сталінський режим в Україні: студія десятиріччя масового терору (1929–1939)».

Він дійсно сказав все, що було можливо «озвучити» у той час, навіть у США. Однак навіть цього достатньо, аби уявити тоталітарне радянське місиво, в яке потрапили мільйони українців у першій половині ХХ ст., і після якого залишилися живими, хоча і морально зруйнованими, одиниці. Г. Костюк у вигляді мемуарів залишив по собі унікальний скарб для української нації – її гірку і правдиву історію.

Список використаних джерел

1. Костюк Г. Борис Тенета (1903–1935. У 50 річницю смерти) / Г. Костюк // Сучасність. – Мюнхен. – 1985. – Ч. 10(294). – С. 24–41.
2. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади : у 2 кн. / Г. Костюк. – Едмонтон : Канад. ін-т укр. студій : Альбертський ун-т, 1987. – Кн. 1. – 734 с.
3. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади : у 2-х кн. / Г. Костюк ; [передм. М. Жулинського]. – К. : Смолоскип, 2008. – Кн. 1. – 720 с.
4. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади : у 2-х кн. / Г. Костюк. – К. : Смолоскип, 2008. – Кн. 2. – 512 с.
5. Панченко В. Григорій Костюк: життєва одісея і науковий спадок / В. Панченко // Костюк Г. Вибрані праці. Літературознавство. Критика : у 5 т. / [передм. В. Панченка]. – К. : Смолоскип, 2015. – Т. 1. – С. 5–51.
6. Солоед К. Психологические последствия репрессий 1917–1953 годах в судьбах отдельных людей и в обществе [Електронний ресурс] / К. Солоед // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2010. – № 4. – Режим доступу : <http://psyjournal.ru/psyjournal/artides/detail.php?ID=2604>.

Л. Г. Стороженко,

Национальный авиационный университет, г. Киев, Украина

«ВСТРЕЧИ И ПРОЩАНИЯ» Г. КОСТЮКА: ТРАГИЧЕСКАЯ ПРАВДА ИЛИ ЗА ПРЕДЕЛАМИ «СОВЕТЧИНЫ»

В статье исследуется мемуарное наследие известного литературоведа-эмигранта Г. Костюка, как фундаментальный труд по истории украинской литературы, культуры, становления и развития украинской государственности в целом на протяжении 1920–1980 гг. Акцентируется внимание на замалчивании тоталитарной советско-большевистской системой трагических фактов, имевших место в общественных, политических и исторических процессах нашей страны, которые длительное время были возможны для открытого анализа только в эмиграции.

В частности установлено, что несмотря на теплые воспоминания о друзьях-литераторах, творческой жизни 20–30-х гг. прошлого века, в первой книге «Встречи и прощания» Г. Костюк воспроизводит ужасные кар-

тины морального и физического уничтожения лучших представителей украинской интеллигенции, полное разрушения национальной культуры и преобразование национального сознания. Вторая книга мемуаров является своеобразным продолжением доказательности преступлений советской власти и характеристикой борьбы за украинство интеллигенции в эмиграции.

Ключевые слова: тоталитарная система; советский социализм; нация; национальное сознание; украинство.

L. G. Storozhenko,
National Aviation University, Kiev, Ukraine

MEETINGS AND FAREWELLS OF G. KOSTIUK: TRAGIC TRUTH OR OUTSIDE THE «SOVIET»

The end of the twentieth century was characterized by a new wave of Ukrainian cultural revival and dictated by the dramatic dynamics of the life of the Ukrainian nation and the urgent need to rethink national history. Therefore, the memoirs of the well-known Ukrainian literary critic and public figure, G. Kostiuk (1902–2002), who left in emigration, are included in the field of view of scientists.

Meetings and farewells is a two-volume book of memoirs, which today should be viewed not only as a kind of documentary prose or «literature of fact» but as a fundamental work on the history of Ukrainian literature, a powerful literary source containing truthful information about individuals, events, lives, banned by the totalitarian Soviet system and as a possibility for promulgation outside the «Soviet» Ukraine, in the diaspora.

Now, we have a unique opportunity to get acquainted with the truthfully reproduced (though subjectively) picture of not only literary, but also social, political, historical processes of our country. Memories of the literary critic in emigration is a documentary source, covering the 1920–1980s.

In the first volume of memoirs, G. Kostiuk describes events, figures, and the specific features of the cultural and socio-political life of the 1920s and 1930s. Last century, which gives grounds for an even deeper awareness of the complexity of this period for the Ukrainian nation. The second book of memoirs is devoted to the diaspora period of life (Germany, USA, France) criticism (40–80s of the XX century). In particular, G. Kostiuk recalls the Ukrainian intelligentsia, which perigee was difficult times in emigration. Therefore, historically the literary significance and scale of the memoirs of «Meetings and farewells» are indisputable and priceless for modern Ukrainian science.

Key words: totalitarian system; soviet socialism; nation; national consciousness; Ukrainian.